

Dinî Mimaride Batılılaşma Dönemi Duvar Resimlerine Bir Örnek: Kemaliye Köyü Camii

Hicabi Gülgen

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Ana Bilim Dalı,
Bursa, Türkiye

hicabi@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-3725-6726> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Öz

Bursa ili Keles ilçesine bağlı olan Kemaliye Köyü, ilçe merkezinin 11 km. güneyinde yer almaktadır. En eski Osmanlı kroniklerinde bile adı geçen köyün ahalisinin Kızılkışıl yörüklerinden olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet dönemine kadar Kızılkışıl adıyla bilinen köyün adı, 1922 yılında Kemaliye olarak değiştirilmiştir. Köyde Bizans döneminden kalma yıkık mimari kalıntılar mevcuttur. Köyün merkezinde bulunan cami XIX. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş ve devrin sanat üslubu çerçevesinde süslenmiştir. Cami ve tezyinatı en son 2010 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından tamir edilmiştir. Köyde yaşlılar tarafından anlatılan ve ne zaman yıkıldığına dair kesinlik bulunmayan bir tekkenin de varlığından bahsedilmektedir. Tekkeye ait olduğu söylenen sancak-ı şerif ve sakal-ı şerif cami içinde muhafaza edilmektedir. Kâgir ve ahşap iskelet sistem olarak inşa edilmiş bulunan cami bir son cemaat yeri ile bir ana sahneden oluşmaktadır. Cami iç duvarlarını süsleyen kalem işi süslemeler ile ahşap işçiliği, yapıldığı dönemin sanat anlayışını günümüze taşıması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Sanatları, Osmanlı Mimarisi, Cami Mimarisi, Bursa, Kemaliye Köyü.

Atıf Bilgisi

Gülgen, Hicabi. "Dinî Mimaride Batılılaşma Dönemi Duvar Resimlerine Bir Örnek: Kemaliye Köyü Camii". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/1 (Haziran 2024), 57-83. <https://doi.org/10.51447/uluid.1470769>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	17 Ekim 2022 17 October 2022
Kabul Tarihi Date of Acceptance	18 Ocak 2023 18 January 2023
Yayın Tarihi Date of Publication	25 Haziran 2024 25 June 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1470769
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

An Example of Occidentalisation Period Wall Pa-intings in Religious Architecture: Kemaliye Village Mosque

Hicabi Gülgen

Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of History of Turkish-Islamic Arts, Bursa, Türkiye

hicabi@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-3725-6726> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abstract

Kemaliye Village, which is connected to Keles District of Bursa province, is located 11 km. south of the district center. Even in the oldest Ottoman chronicles, it is known that the inhabitants of the village mentioned were from Kızılkeçili nomads. The name of the village, which was known as Kızılkeçili until the Republican period, was changed to Kemaliye in 1922. There are ruined architectural remains from the Byzantine period in the village. The mosque in the center of the village XIX. it was built in the last quarter of the century and decorated within the framework of the art style of the period. The mosque and its decoration were last repaired by Bursa Metropolitan Municipality in 2010. There is also a mention of the existence of a dervish lodge in the village, which was told by the elderly and there is no certainty about when it was destroyed. The sanjak-ı şerif and the beard-i şerif, which are said to belong to the lodge, are preserved in the mosque. The mosque, which was built as a masonry and wooden skeleton system, consists of a narthex and a main aisle. The hand-drawn ornaments and woodwork that adorn the interior walls of the mosque are important in terms of bringing the artistic understanding of the period it was made to the present.

Keywords

Turkish İslamic Arts, Ottoman Architecture, Mosque Architecture, Bursa, Kemaliye Village.

Citation

Gülgen, Hicabi. "Dinî Mimaride Batılılaşma Dönemi Duvar Resimlerine Bir Örnek: Kemaliye Köyü Camii". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/1 (Haziran 2024), 57-83. <https://doi.org/10.51447/uluid.1470769>

Giriş

Osman Gazi'nin Güney Marmara'daki fetih hareketleri, oğlu Orhan Gazi'nin 1326 tarihinde Bursa'yı fethetmesiyle yeni bir sürece girmiş bulunuyordu. XIV. yüzyıl Anadolu Beylikleri arasında dikkatleri üzerine çeken bu büyük gelişme, farklı coğrafyalardan Türk boylarını Bursa'ya çekiyor, idarecilerin yönlendirmesiyle şehir civarında yeni yurtlar edinmelerini sağlıyordu. Bu yerleşimlerin yanı sıra sosyal ve idari teşkilatlanmaya ilaveten Türk dinî hayatında önemli bir yeri olan gazi derviş (alperen) tekkeleri ile yeni yurtlarda manevi birliktelik temin ediliyordu. Bu yeni yerleşimler bazen Bizanslılardan boşalan köylerde bazen de yeni alanlarda gerçekleşiyordu.¹ Kemaliye Köyü'ne ise Kızılkeçili yörüklerinden bir taife yerleşmişti. Gazi dervişlerden bir kesimin de burada manevi eğitim ve birliktelik için bir tekke açmış olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklar bu dervişlerin Baba Sultan (Geyikli Baba) olduğunu bildirirler.²

1. Kemaliye Köyü

Kemaliye Köyü Keles ilçesine bağlı ve ilçe merkezinin 11 km. güneyinde yer alan bir yörük köyüdür. 1922 yılına kadar köyün adı Kızılkilise (doğrusu Kızılkeçili) iken bu tarihten sonra Kemaliye olarak değiştirilmiştir.³ Köy, doğu, batı ve kuzey yönlerinden dağlarla çevrili, güneyi ise açık ve eğimli bir arazide kurulu bulunmaktadır (Fotoğraf:1). Bu topografik özellikler köye kise (kese) adının verilmesini sağlamıştır. Köyün bu korunaklı konumu, hayvancılıkla meşgul olan yörüklerin çetin kış şartlarından korunması bakımından da önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan sayımlar doğrultusunda köyün nüfusu 1927 yılında 297, 1990 yılında 520 kişidir. Köyün ileri gelenleri, köyün gençlerinin son çeyrek asırda iş bulmak için Bursa şehir merkezine göçtükleri bilgisini vermişlerdir.

Köyün orta yerinde, kuzeydoğudan güneybatı yönünde eğimli bir arazide 1874 yılında inşa edilmiş kâgir bir cami bulunmaktadır. Çeşitli onarımlarla ve eklerle bugün de kullanılmakta olan caminin yapıldığı döneme ait kalem işi süslemeler, devrin sanat üslubunu anlamamız bakımından önemlidir ve günümüze ulaşmış nadir örneklerdendir. Yaptığımız araştırmada caminin emlak kayıt dosyasına ulaşamadığımız ancak Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü üzerinden bazı bilgilere erişilmiştir. Cami hakkında literatür taramasına paralel olarak eser, Haziran 2019 ve Mayıs 2020 tarihlerin-

¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" *Vakıflar Dergisi* 2 (1974), 282-283.

² Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalan-ı Rum", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/19 (2011), 210.

³ Raif Kaplanoğlu bu köyün adının önceden "Kızılkilise" olduğunu söylemekte ise de köylülerle yaptığımız görüşmede bunun aslının "Kızılkeçili" olduğunu söylemişlerdir. bk. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi* (İstanbul:Bursa Ticaret Odası Kültür Yayınları, 1996), 194; Türk dilinde "Kise-kese" cep veya cep gibi kuytu yer anlamlarında kullanılmaktadır. bk. *Güncel Türkçe Sözlük*, "Kese" (Erişim 14 Ekim 2022); Köyün bulunduğu yerin dağların arasında kalan kuytu bir yer olmasından ve toprağındaki kırmızılıktan dolayı da "Kızılkeçili" olarak adlandırılması daha makuldür. Zira Sivas ve Amasya'da da Kızılkeçili adıyla köyler mevcuttur. bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 100.

de iki defa yerinde incelenmiş ve üzerinde ölçümler yapılmıştır. Bununla birlikte köyün ileri gelenleriyle bire bir görüşmeler yapılmış, verdikleri bilgiler değerlendirilmiştir. Bu çalışma Kemaliye Köyü Camiini ana hatlarıyla tanıttıktan sonra özellikle bugün hâlâ sağlam olan kalem işi ve ahşap süslemelerin sanat tarihi bakımından ele alındığı bir araştırmayı oluşturmaktadır.

2. Kemaliye Köyü Camii

2.1. Yapının Mimari Özellikleri

Cami Kemaliye Köyü'nün orta yerinde kuzeydoğu güneybatı yönünde eğimli bir arazide yer almaktadır. Yapının doğu ve güney duvarı yol ile sınırlıdır (Fotoğraf 3, 4). Caminin kuzeyinde etrafı çevre duvarıyla sınırlandırılmış küçük bir avlu bulunur (Fotoğraf 2). Caminin batısında ise 2015 yılında ilave edilmiş ek hanımlar mahfili ve abdesthane yapısı yer alır (Fotoğraf 5). Cami avlusu köy meydanına açılır. Hem kuzeyden güneye hem de doğudan batıya doğru oluşan kot farkını gidermek için cami temelleri moloz taş duvarla yükseltilmiştir. Banisi hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız caminin bir inşa kitabesi de yoktur. Ancak sahna giriş yapan kapı üzerindeki kalem işi süslemelerde yer alan tarih (1291 H.) 1874-75 M. yıllarını göstermektedir. Bu kaydın inşa mı yoksa süslemelere ait bir tarih mi olduğu konusu şüphelidir. Lakin köyün kurulduğu günden bu yana, burada bir cami olduğu bilinmektedir. Yapının aşağıda detaylı izahı yapılacak olan inşa özellikleri ve tekniğine bakıldığında, aynı yerde bulunan eski caminin yıkılıp 1874 tarihinde yeniden inşa edildiği; süslemelerin de aynı tarihe ait olduğu anlaşılmaktadır. Cami dıştan 9,64 x 8.05 m. ebatlarında olup bir ana sahin ile kuzeyde buna ilave edilmiş son cemaat yerinden oluşur (bk. Zemin Kat Planı). Caminin doğu duvarında batıya doğru bir kırılma vardır (bk. Zemin Kat Planı). Kırılmanın son cemaat yerinin harimle birleştiği yere denk geldiği görülmektedir. Bu kırılmanın, Bursa Büyükşehir Belediyesi uhdesindeki belgelerde belirtildiği üzere 1984 yılında inşa edilen son cemaat yerinin sonradan ilave edilmesi nedeniyle oluştuğu açıktır.⁴ Caminin doğu ve batı duvarları 0.70 m., güney duvarı 0.65 m., kuzey duvarı ise 0.50 m. kalınlığındadır.

Harim kısmı ve son cemaat yerinin alt kotları kâgır yığma sistemle inşa edilmiş; mahfil bölümü ve son cemaat yerinin üst kotları ise ahşap karkas sistemle inşa edilmiştir. Camiye kuzey duvarının ortasından açılan çift kanatlı demir kapıdan girilir (Fotoğraf 2). Son cemaat yeri, yaklaşık olarak 3.73 x 6.90 m. ebatlarında olup 4.14 m. yüksekliğindedir. Mekân her iki yanda yer alan sekilerle kuzey güney istikametinde suni bir holle ikiye ayrılmıştır. Bu iki kısım ortadaki holden yaklaşık 30 cm kadar yüksektedir ve zemin ahşap üzerine halı kaplama şeklindedir. Doğu ve batı duvarlarında birer tane olmak üzere kalem işi süslemeler harime girişi temin eden güney duvarında yoğunlaşmıştır.

Son cemaat yerinin güney duvarının ortasında bulunan çift kanatlı ahşap kapıyla harim bölümüne geçiş sağlanır. Harime girişte her iki yanda harimden 0.35 m. yükseklikte

⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 23.01.1984 tarihli raporu.

mahfiller yer alır (Fotoğraf 12). 8.27 x 6.74 m. ebatlarındaki harim bölümünün duvarlarına yoğun kalem işi tezyinatı yapılmıştır. Kible duvarının tam ortasında mihrap bulunmaktadır. Mihrabın batısında ahşap minber, doğusunda ahşap vaaz kürsüsü yer alır. Batı duvarıyla kuzey duvarının birleştiği köşede duvar içine gizlenmiş bir merdivenle hanımlar mahfiline çıkılır. 0.56 m. genişliğinde 7 basamaklı merdivenle çıkılan hanımlar mahfili, ahşap iskeletten yapılmış olup zemini ve tavanı ahşap kaplamadır (bk. Üst Kat Planı). Hanımlar mahfilinin harimden yüksekliği 2.40 m., mekân yüksekliği ise 1.70 m.'dir (Fotoğraf 9).

Esas ibadet mekânını içte ahşap tavan kaplaması, dışta ise yine ahşap iskeletli bir kırma çatı örtmektedir. Kible istikametinde uzanan ahşap kaplamalar, dört duvar boyunca dolanan ahşap bingiler vasıtasıyla duvara oturtulmuştur. Kaplamaların arası da sade ahşap derzlerle alttan kapatılmıştır. Ahşap tavanın ortasında kare şeklinde tavan göbeği vardır (Fotoğraf 15). Kare tavan göbeği içerlek olup, cami zemininden 4.12 m. yüksekliğe sahiptir. Merkezinde oyma ve geçme sistemleriyle oluşturulmuş 15 dilimli dairesel süslemeler yer alır. Süsleme kaba işçilikte ve ajur tekniğinde yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Hanımlar mahfilindeki ahşap tavan kaplamaları ise doğu batı doğrultusunda uzanır ve sadedir. Üzeri kiremit kaplı dört yöne eğimli ahşap taşıyıcı kırma çatıyla örtülü olan cami, harim bölümünde tek sıra, son cemaat yerinde ise çift sıra kemerli pencereler ile aydınlanmaktadır. Kible duvarında mihrabın sağında ve solunda simetrik birer kemerli pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 11). Doğru ve batı duvarlarında birer adet kemerli penceresi daha yer almaktadır (Fotoğraf 10, 12). Harim bölümünde bulunan tüm pencerelerin dış kısmında ahşap kafes olup, cami zemininden yükseklikleri 0.70 m.'dir ve pencere ölçüleri yaklaşık olarak aynıdır. Son cemaat yerinin kuzey duvarında bulunan demir kapının sağında ve solunda birer alt, birer üst olmak üzere dört adet kemerli pencere de aydınlatma için açılmıştır.

Caminin kuzey batısında, camiden ayrı olarak 2.24 m. uzaklıkta yapılmış bir minare yer alır. Köyün yaşlılarından Kamil Şahin'in (83) anlatımına göre, 1982 yılına kadar burada ahşap bir minare varken, köyden Mehmet Erim tarlasını satarak elde ettiği parayla 1982 yılında buraya betonarme bir minare yaptırmıştır. Bugün 3 x 3 m. kare kesitli minare kaidesi zeminden 4.00 m. yüksekliğe sahip olup, moloz taş ve tuğla ile almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Minarenin kaideden üstü tamamen tuğla ile inşa edilmiştir. Gövdeden şerefeye geçiş mukarnaslarla sağlanmıştır. Zeminden külahı kadar 9,65 m., aleme kadar 12 m. yüksekliğindedir. Petek kısmında yine tuğla örgü kullanılıp ahşap çatılı külah, kurşun ile kaplanmıştır (Fotoğraf 6). Günümüzde minare merdivenleri metal döner merdiven şeklindedir. Yapım tekniği, malzemesi ve konumu dikkate alındığında minarenin ana yapıyla aynı tarihli ve orijinal olmadığı görülmektedir.

Mimari bakımdan çağdaşlarından farklı olmayan caminin duvar süslemeleri, dönemin dinî mimari süsleme anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Süslemeler üzerinde herhangi bir imza mevcut değildir. Keles ilçesine bağlı Dedeler Köyü Camii'nde de benzer özelliklerde kalem işi süslemeler olmakla birlikte, bu camide kible duvarının minber köşkü arkasında kalan kısımda, "K. Okur 1949" ibaresi yer almaktadır. Dedeler Köyü sâkinlerinden Ali Arlaşın bu ibareden hareketle, cami içi duvar süslemelerinin Karacabeyli Kâzım Okur'a ait olduğunu; civar köylerdeki bazı camilerin duvar süslemelerinin de aynı şahıs

tarafından yapıldığını ifade etmiştir.⁵ Ancak Kemaliye Köyü Camii süslemelerinin aynı nakkaşa ait olduğunu gösterir bir belge mevcut değildir. Caminin ilk inşa edildiği 1874 yılında devrin süslemelerinde etkin olan Türk barok – rokoku ile tezyin edildiği açıktır.

2.1.1. Mihrab

Güney duvarının ortasında bulunan mihrab nişi 2.15 m. yüksekliğinde 0.60 m. açıklığında ve 0.30 m. derinliğindedir (Fotoğraf 11, 13). Nişin içinde bir kandil motifinin izleri bulunmaktadır. Mihrabın kenarları Türk barok üslubunda kalem işleriyle süslenmiştir. Mihrabın üzerindeki yazılar ise yazılar başlığı altında aşağıda detaylı olarak anlatılmaktadır.

2.1.2. Minber

Cami hariminin güneybatı köşesinde bulunan minber, köşk kasnağına kadar 3, köşkün üstündeki alem ucuna kadar (aynı zamanda harim beden duvarlarının yüksekliği olan) 4 m. boyundadır. Minber sahna uzantısı 2.80 m. ve 0.70 m. genişliğindedir (Fotoğraf 10, 11, 14). Köşk kısmına kadar 6 basamakla çıkılan minberin tamamı ahşaptan yapılmış olup, köşk ve merdiven korkulukları barok üslubunda, camideki kalem işi süslemelere benzeyen oymalarla tezyin edilmiştir. Yan aynalık kısmında herhangi bir oyma veya süsleme mevcut değildir. Minber altı geçit bölümü 0.51 m. genişliğinde ahşap kapakla kapanmıştır. Külâh üzerinde yine aynı cins ahşap ile basit tarzda oluşturulan alem yer almaktadır.

2.1.3. Vaaz Kürsüsü

Caminin doğu ve güney duvarlarının birleştiği köşede, mihrabın solunda yer alan ahşaptan yapılmış vaaz kürsüsü, zeminden 1.25 m. yükseklikte, 0.70 x 0.70 m. ebadında, ahşap konsolla destekli olup 0.45 m. yüksekliğinde bir korkuluğa sahiptir. Kürsüye üç adet 0.29 m. eninde basamakla çıkılmaktadır (Fotoğraf 24).

2.2. Yapının Süsleme Özellikleri

Kemaliye Köyü Camii kârgir yığma sistem ve ahşap karkas sistemle inşa edilmiş, duvarların üzeri sıvanmış ve iç duvarlarda sıva üzerine boyayla kalem işi süslemeler oluşturulmuştur. Dolayısıyla cami dış cephelerde sade, iç mekânda süslü bir görünüme sahiptir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür Ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulunun 23.01.1984 tarihli raporunda caminin dış cephelerinde de kalem işleri bulunduğu fakat daha sonradan sıvanıp boyanarak kapatıldığı belirtilmektedir.⁶ Ancak bugün dış

⁵ Hicabi Gülgen, "Bursa Keles İlçesi Dedeler Köyü Camii ve Süslemeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 66.

⁶ bk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 23.01.1984 tarihli raporu.

beden duvarlarında herhangi bir süsleme izine rastlanmamaktadır. Caminin ahşap malzemeli kanatlı harim kapısı, ahşap pencere kafesleri ve minberi sade doğrama tekniğinde çalışılmıştır. Minberin korkuluklarında, mihrap yanında tesbihlik olarak yapılmış sanduka basamaklarında, vaaz kürsüsünde kalem işlerindeki motiflerle uyumlu oymalar vardır. Bu oymalar kaba yontu tekniğinde çalışılmıştır. Harim kısmındaki tüm duvarlarda barok üslupta kalem işleri; güney, doğu ve batı duvarlarında ise kalem işleriyle beraber talik, müsenna sülüs, celi sülüs, çiçekli kufi tarzında hat yazıları da mevcuttur. Son ce-maat yerinde ise güney, doğu ve batı duvarlarında minyatür tekniğinden bozma resimler ve kalem işleri vardır, kuzey duvarı sade sıvalıdır.

2.1.1. Yazılar

Caminin tüm beden duvarlarının harime bakan yüzleri üzerinde kalem işi tekniğinde hazırlanmış süslemeler bulunmaktadır. Güney, doğu ve batı duvarlarında ise hem kalem işi tekniğinde hazırlanmış yazılar hem de süslemeler vardır. Yazıların yerleştirilmesinde anlam ve içeriğine bağlı bir düzen görülmemektedir. Kalem işi süslemelerde genellikle kahverengi, bordo, mavi ve yeşil renkler kullanılmıştır.

2.1.1.1. Batı duvarı yazıları:

“حسن رضي الله عنه” (Hasan rağıyallâhu ‘anh). Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hasan’ın ismi (Fotoğraf 14). Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır.

“عثمان رضي الله عنه” (‘Uṣmân rağıyallâhu ‘anh). Üçüncü halife Hz. Osman’ın ismini içeren yazı (Fotoğraf 15).

“ابو بكر رضي الله عنه” (Ebû Bekr rağıyallâhu ‘anh). Birinci halife Hz. Ebû Bekir’in ismi yazılı pano (Fotoğraf 17). Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır.

“يا حافظ” (Yâ Hâfız). Esmâ’ü’l-hüsnâdan bir isim (Fotoğraf 14). Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple çalışılarak alt sırada yazılmıştır.

“انا فتحنا لك فتحا مبيتا” (İnnâ fetahnâ leke fetħan mubînâ). “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.”⁷ mealindeki ayet (Fotoğraf 16).

2.1.1.2. Güney (Kible) duvarı yazıları:

“الله” (Allâh). Üst sıra yazısı olarak mihrabın sağında yer almaktadır. Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır (Fotoğraf 17).

“محمد” (Muḥammed). Üst sırada mihrabın solunda yer alan yazı beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır (Fotoğraf 18).

“الله ربي ورب العالمين” (Allâhu rabbî ve rabbü’l-‘alemîn). “Allah benim rabbimdir ve âlemlerin

⁷ Fetih, 48/1.

rabbidir.” anlamındaki yazı, mihrabın solunda vaaz kürsüsünün hemen üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf 18). Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır.

2.1.1.3. Mihrab yazıları:

“لا اله الا الله محمد الرسول الله” (La ilâhe illallâh Muḥammedün Rasûlullâh). Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resulüdür (Fotoğraf 9). Mihrabın tavana birleştiği en üst kısımda yer almaktadır. Beyaz zemin üzerine siyah mürekkep kullanılarak yazılmıştır.

“كلما دخل عليها زكيا المحراب” (Küllemâ deḥale ‘aleyhâ Zekerıyyâ el-mihrâbe). “Zekerıyya Meryem’in bulunduğu mihraba her girdiğinde” anlamına gelen ayet bölümü (Fotoğraf 9).⁸ Mihrab nişinin üzerinde beyaz zeminde yer alan yazı, kalem işi süslemelerle çevrelenmiştir.

2.1.1.4. Doğu duvarı yazıları:

“عمر رضي الله عنه”. İkinci halife Hz. Ömer’in ismi (Fotoğraf 20). Doğu duvarında üst sıra yazıları arasında yer alır. Beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır.

“علي رضي الله عنه”. Dördüncü halife Hz. Ali’nin ismi (Fotoğraf 21). Üst sıra yazıları arasında beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple çalışılmıştır.

“حسين رضي الله عنه”. Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in ismini içeren yazı (Fotoğraf 22).

“محمد نبي الرحمة للعالمين” (Muḥammedü’n-nebiyyi’r-raḥmeten li’l-‘âlemin). “Hz. Muhammed peygamberdir ve alemlere rahmettir.” anlamındaki yazı, vaaz kürsüsünün üzerinde yer alıp, beyaz zemin üzerine siyah mürekkeple çalışılmıştır (Fotoğraf 20).

“بسم الله الرحمن الرحيم” (Bismillâhirraḥmânirraḥîm). Yeşil zemin üzerine kufi hattıyla yazılmış besmele yazısı (Fotoğraf 20).

“وما توفيقى الا بالله” (Ve mâ tevfiķî illâ billâh). “Başarım ancak Allah’tandır.”⁹ anlamındaki ayet, müsenna celi sülüs vav harflerinin arasına sülüs müsenna formunda yazılmıştır (Fotoğraf 20).

“بل هو قران مجيدي لوح محفوظ” (Bel hüve Ḳur’ânun mecîd. Fî levh-in maḥfûz). “Hayır, o şanı yüce bir Kur’ân’dır. O korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz’da)dır.”¹⁰ mealindeki âyetler (Fotoğraf 22).

2.1.1.5. Son cemaat yeri güney duvarı yazıları:

“ما شاء الله” (mâ şâ’allâh). Barok kalem işi süslemelerin ortasında yer alan yazıda 1291 yılı tarih düşülmüş, talik şeklinde yazılmıştır (Fotoğraf 32).

⁸ Âl-i İmrân, 3/37.

⁹ Hûd, 11/88.

¹⁰ Burûc, 85/21, 22.

2.1.2. Kalem İşi Süslemeler

Tarih boyunca farklı mimarlık üsluplarında duvar üstü süslemeler farklı uygulama teknikleriyle yapılmışlardır. Taş, ahşap, deri, kumaş gibi farklı malzemeler üzerine farklı boya çeşitleriyle ve teknikle yapılan bu süslemeler zaman içinde özel isimler almışlardır. Doğrudan duvar üzerine yapılabildiği gibi sıva üzerine işlenen bu süslemeler de zemindeki veya boyalarındaki farklılardan dolayı farklı isimler almışlardır. Avrupa’da ağırlıklı olarak fresk ve tempera uygulanırken,¹¹ Osmanlı coğrafyasında “kalem işi” denilen yol tercih edilmiştir.¹² Osmanlı devirlerinden beri bu tür süslemelere “nakış”¹³, bu zanaata “kalem işi”, bunu icra edenlere de “Kalemkâr” adı verilmektedir.¹⁴ Kalem işleri de üzerine işlendiği zeminin yapısı itibarıyla iki türlü uygulanmıştır. Bunlar duvar sıvası üzerine kireç boya sürülüp toprak esaslı oksit boyalar veya bitkisel boyalarla işlenen, bir de duvar üzerine alçı zemin oluşturulup yağlı boya ile işlenen olarak ikiye ayrılırlar.

Osmanlı mimarisinde kalem işi süslemeler hem sivil hem dinî mimaride geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bursa İznik’te bulunan Kırğızlar Türbesi giriş kapısı üzerindeki ve pencere pervazlarındaki bezemeler¹⁵ ile Bursa Yeşil Cami ve Edirne Muradiye camilerindeki bezemeler Erken Osmanlı kalem işi bezemelerin öncülere kabul edilir.¹⁶ Klasik dönem eserlerinde de kalem işleri özellikle kubbelerde, geçiş unsurlarında, pencere alınlık ve kenar pervazlarında çokça kullanılmıştır. Ancak Osmanlılar kalem işlerini Avrupa’daki fresklerin aksine duvarların sıva üstüne tatbik ettiklerinden, bu bezemeler hava sıcaklık farkları ve nem nedeniyle uzun ömürlü olmamış, sık sık yenilenme ihtiyacı duymuşlardır. Bu nedenle klasik dönem eserlerinde bile orijinal kalem işlerine rastlamak

¹¹ Tempera, Latince “temperare” kelimesinden gelir. Boyar maddenin tutkallı suyla, genellikle de yumurta akı ile karıştırılmasıyla elde edilen bir boya türü ve bu boya kullanılarak yapılmış resimdir. Yağlı boyanın bulunmasından önce bütün Avrupa resminde kullanılmıştır. bk. Adnan Turani, “Tempera”, *Sanat Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Toplum Yayınevi, 1980), 125; Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 233.

¹² Bu konuda geniş bilgi için bk. Oktay Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezminatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 6-33; Ayla Ödekan, “Kalemkârî”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: YEM Yayınları, 1997), 2/933-934.

¹³ Arseven’e göre nakış terimi eskiden el yazmalarındaki resimler ile minyatürlere verilen genel bir isim iken bundan muharref olarak duvara uygulanan resimler için de kullanılır olmuştur. Ancak zaman içinde bu terim daha çok duvar tezminatı için kullanılmaya başlamıştır. Aynı zamanda duvar ve tavanlara yapılan bu nakışların kabartma taklidi olanlarına kalemârî, bunu yapanlara da kalemkâr adı da verilmiştir. Bu tarz süslemeciliğin bez üstüne yapılanlarına ise duvar yazması veya kalem işi yazma tabiri kullanılmaktadır. bk. Celal Esad Arseven, “Nakış”, *Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965), 3/1496; Arseven, “Kalemkârî”, *Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965), 2/ 916.

¹⁴ Sözen, 121.

¹⁵ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 23.

¹⁶ Ödekan, “Kalemkârî”, 2/934; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 230; Alper Bilsel, “Bursa’da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-2 Ahşap ve Kalem işi Süsleme”, *Bursa Defteri - Osmanlı Özel Sayısı* 2 (1999), 14-15.

zorlaşmıştır. Fakat Osmanlı sanat üsluplarına uygun olarak kullanılan motifler ve renkler dönemler içinde değişmiştir. Klasik dönemde ağırlıklı olarak Hatayî grubu bitkisel motifler, rûmi motifi ve az miktarda geometrik uygulamalar tatbik sahası bulmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman Türbesi ve Sultan II. Selim türbeleri klasik dönem örnekleri olarak zikredilebilir.¹⁷ XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı siyasi ve sosyal hayatında başlayan Batılılaşma eğilimi, sanat sahasında yeni üslup arayışları olarak kendini göstermiş, bu değişim diğer sanat alanlarında olduğu gibi kalem işlerinde tercih edilen motiflerin ve kompozisyon düzeninin de değişmesine neden olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'nın barok ve rokoko üslupları uygulama alanında Türk karakteri kazanarak C ve S kıvrımlı abartılı hatlarıyla iri yaprak motifleri ile kalem işi süslemelerinde etkin bir biçimde kendini göstermiştir. XIX. yüzyılda ise yine Avrupa'da Romantizm ve Klasizm etkisinde manzara resimleri revaç bulmuş, bu yeni hareket Osmanlı mimarisinde de kendine yer edinmiştir. Manzara resimleriyle birlikte eş zamanlı olarak realist üslupta vazolu çiçek resimleri ile çeşitli meyve resimleri de bu dönemin dikkat çeken motifleri arasına girmiştir.¹⁸ Osmanlı Geç Devir Üslubu adı altında bütünlenen bu tür Avrupai üslup ve motiflerin aynı devirlerde Anadolu kırsal kesimine de tesir etmesi toplumdaki sanat hareketliliğinin etki sahasını göstermesi bakımından hayli ilginçtir.

Kemaliye Köyü Camii'nin harim bölümünün ve son cemaat yerinin doğu, batı ve güney duvarlarının iç yüzeylerinde kalem işi çalışmaları yer almaktadır. Öncelikle duvarların tamamı içten alçı macunla astarlanmış, kuruduktan sonra toprak boyalarla kalem işlerine geçilmiştir. Ana sahna girişi temin eden kapı üzerindeki süslemeler içinde yer alan tarih kaydı süslemelerin, caminin inşa tarihi olan 1874-75 tarihinde yapıldığını göstermektedir. Aynı zamanda Ayhan Çaçu'nun hazırladığı çalışmada köylülerden Mehmet Ali Ün'ün anlattıkları bu bilginin doğruluğunu teyit etmektedir.¹⁹ Camideki kalem işi bezemeler şu altı ana başlık altında incelenebilir:

2.1.2.1. Manzara Resimleri ve Barok Motifler

Caminin harim ve son cemaat bölümündeki üst sıra süslemeler arasında manzara resimleri yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı duvarlarında birer adet türbe resmi bulunmaktadır (Fotoğraf 17, 19). Doğru duvarındaki resimde kaide, pano ve firiz basamaklarıyla yükseltilmiş ve üzeri baldaken tarzı kubbeli bir türbe resmedilmiştir. Kaide ve başlık kısımları akantus yapraklarıyla süslü Ampir üslubunda dört sütun, yarım daire kemerlerle kubbeye geçiş yapmıştır. Türbenin iki yanında baş ve ayak şahideleri yine üstüvâni şekillidir. Şahidelerin üzerindeki yazılar bir anlam ifade etmeksizin Arapça yazıyı andırır harflerle düzenlenmiştir. Kubbe ortasından ortadaki üçgen prizmatik sandukaya doğru bir kandil sarkar. Renk olarak siyah, gri ve sarı renkler kullanılmıştır. Batı

¹⁷ Aziz Doğanay, *Osmanlı Tezyinatı Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 73.

¹⁸ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 11.

¹⁹ Ayhan Çaçu, *Yaşayan Tanıkların Dili İle Keles (Sözlü Tarih Çalışması)* (Bursa, F. Özsan Matbaacılık, 2010), 188.

duvarındaki resimde ise üzerinde yine üçgen prizmatik sandukası olan tekne mezar resmedilmiştir. Bu mezarın da baş ve ayak şahideleri diğeriyle benzer özelliklere sahip olup, baş şahidesinde sarı başlık kullanılmıştır. Şahideler arasına çapraz olarak karşılıklı birer sancak ve kargı resmedilmiştir. Sancakta herhangi bir şekil ve işarete yer verilmemiştir. Mezarın tekne eteklerinde, diğeriyle aynı özelliklerde iri yaprak motifleri çalışılmıştır. Renkler siyah, gri, sarı ve kırmızıdır.

Sahnın batı duvarının minber hizasında bir Harem-i Şerif resmedilmiştir (Fotoğraf 14). Ortada Harem-i Şerif avlusu iki yanda ilave iki iç avluyla desteklenmiş, bunun dışında mahallelerin yer aldığı bir dizilim oluşturulmuştur. Mahalleler de dışta ihata duvarlarıyla çevrelenmiştir. En dışta ise tepeler ile bunların arasında serpiştirilmiş mescitler yer alır. Tepelerden birinde resmedilen kubbeli yapının, Hıra Mağarası'nı temsil ettiği düşünülebilir. Mekân kurulumunda perspektif ölçülerine dikkat edildiği görülen resimde sarı, kırmızı, mavi, siyah ve yeşil renklerin kullanıldığı göze çarpar.

Sahnın doğu duvarının iki ucunda üst sırada birer adet kapı resmedilmiştir (Fotoğraf 12). Bunlardan kible duvarına yakın olan tak kapı, yarım daire kemerli çift girişli olup, ortada üç katlı kule yer alır. Kapının iki yanında küçük yapı toplulukları bulunur. Yapı toplulukları ve kapının üzeri aynı tarzda yaprak dilimli ve barok üslubunda kavisli kubbelerle örtülüdür. Kubbelerin üzerinde uçları yukarı bakan hilal biçimli alemler dikkati çeker. Arka planda servi ağaçları ile minareler resmedilmiştir. Kapının önünde bir havuzlu avlu ve yeşil alanlar yer alır. Gölgelemenin de yapıldığı resimde kahverengi, sarı, yeşil, siyah ve mavi renkler kullanılmıştır. Doğu duvarının kuzeyinde kalan tak kapı ise yine yarım daire kemerli tek girişli olup, sütun kaide ve başlıkları ile bina firizlerinde iri yaprak motifleri işlenmiştir. Bu tak kapının altında ikinci ve daha küçük bir iç kapı resmedilmiştir. Yan binaların çiziminde perspektif tam oluşturulamadığından minyatür izlenimi oluşmuştur. Kapı önündeki avluda yer alan çeşme burada kubbeli bir şadırvan biçimindedir. Burada da daha az olmak kaydıyla servi ve minare resmedilmiştir. Renk çeşitliliği ve düzeni bir öncekiyle aynıdır.

Yine harim bölümü doğu duvarı orta sıra süslemelerde, mahfille birleşen noktaya dilimlenmiş karpuz, üzerinde bıçakla tasvir edilmiş, süslemenin boyalarında akmalar meydana gelmiştir (Fotoğraf 22). Hanımlar mahfiline çıkan merdivenlerin olduğu bölümden batı duvarında dallar ve yapraklarla stilize edilmiş nar ağacı yer almaktadır. Buraya sonradan bir dolap sabitlendiği için tam olarak görüntüleme imkânı olmamıştır. Aynı bölümün kuzey duvarında ay yıldızlı (muhtemelen bayrak şeklinde) motif bulunmakta olup motifte desen kayıpları görülmektedir (Fotoğraf 21).

2.1.2.2. Pencere Pervaz Süslemeleri

Bu türde kalem işi süslemeler sadece harim bölümündeki pencerelerde yer alır ve her pencerede birbirini tekrar etmiştir. İçerlek pencerelerin duvarla buluştuğu pervaz kısımları kavisli bir yüzey oluşturmuş, oluşturulan bu kavislerin dış hatları ince bir bordür çizgisiyle sınırlandırılmıştır. Oluşan bu boşluklara birbirini tekrar eden, bağımsız iri yaprak dilimleri resmedilmiştir. Ayrıca pencere alınlıklarında ise, tek merkezden dışa uzanan

üç dilimli beş yaprak motifi ile bunların arasına geçirilmiş yarı stilize çiçek kuşağı şeklinde bezenmiştir. Bunlarda açık ve koyu yeşil ile kırmızı renkler hâkim renk olarak yer alır (Fotoğraf 10, 12).

2.1.2.3. Yarı Stilize (Natüralist Üslupta) Çiçek ve Bitki Motifleri

Caminin harim bölümünün güney, doğu ve batı duvarlarında; son cemaat bölümünün güney duvarında, üst sıradaki tasvir ve yazıların aralarında bu tür bezemelere rastlanır. Ayrıca çerçeve içerisine alınmış vazo içerisinden sarkmış şekilde çizilen çiçekler, dallarla stilize edilmiş kalem işi süslemeler de bu başlık altında ele alınabilir (Fotoğraf 10, 11, 12, 23, 24). Çiçeklerin çizimlerinde yeşil, kırmızı, sarı renkler farklı tonlarda ve rokoko etkisinde gölgeli şekilde kullanılmıştır. Çiçeklerin yer aldığı vazolar lacivert renge boyanmıştır. Kompozisyonların hepsi birbirinden farklılık göstermektedir. Mavi renk şeritle sınırlandırılmış motifler yaklaşık olarak aynı uzunluklara sahip olup minberin üzerinde yer alan motif kapladığı yer itibarıyla diğerlerinden küçüktür. Mahfil duvarında vazo içerisinden çıkan lale motifiyle stilize edilmiş bir süsleme vardır. Bu süslemenin yanında, caminin doğu duvarındaki vav harflerinin iki yanında ve mahfil bölümünün doğu duvarı kısmında olmak üzere dört adet servi ağacı yer almaktadır (Fotoğraf 9, 12). Ahşap tavan göbeğinin etrafı stilize çiçeklerden oluşmuş kalem işi bordürle geçilmiştir (Fotoğraf 15). Turuncu ve kırmızı renklerden oluşan çiçek demetlerinin arasında dökümlü perde motifleri sarı yıldız boyayla geçilmiştir.

2.1.2.4. Belli Bir Motif Türüne Girmeyen Serbest Çalışmalar

Harim bölümündeki duvarların alt kısmında üç yönde dönen süsleme, siyah boyayla iç içe çizilmiş dikdörtgenler köşeleri birleştirilerek içleri mavi ve turuncu fırça darbeleriyle doldurulmuştur (Fotoğraf 12, 20).

2.1.2.5. Mihrap Nişi

Mihrap iki tarafında dilimli sütunlara oturan bir süsleme ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 13). Sütun başlığının üzerindeki eklentiyle boşluğu tamamlamak için ikinci ve daha küçük bir sütun daha ilave edilmiştir. Mihrap kavsarası üstte yarım daire kemerli ve sade olup, içi iki yana sarkan dökümlü perde motifiyle süslenmiştir. Perdenin aralarına püsküller sarkıtılmıştır. Önceden orta kısımda bir kandil motifinin olduğu, sonraki boyamalarda kapatıldığı görülmektedir. Nişin ilk bordürü mavi ve siyah renkte iri yaprakların oluşturduğu bir firiz ile ikinci kademe ise sade renkte mavi renkli bir kuşak ile geçilmiştir. Mihrabı en dışta iki yanda bulunan servi ağaçları çevrelemiştir.

2.1.2.6. Ahşap İşçiliği

Caminin sahna açılan çift kanatlı ahşap kapısı, ortadaki daha büyük olmak üzere üç

aynalıklı ve etrafı iki sıra silmelerle çevrelenmiş sade bir yapıda olup, sonradan yağlı boya ile boyanmıştır (Fotoğraf 8). Harimde müezzin ve kadınlar mahfili oldukça sade formda iki kat hâlinde yükseltilmiştir. Mahfil korkulukları vazo biçimli korkuluklarla çevrili olup, bunlardan müezzin mahfilindekiler mavi yağlı boya ile sonradan boyanmış, kadınlar mahfilindekiler kendi renginde bırakılmıştır (Fotoğraf 9). Minber ve vaaz kürsüsünün korkulukları ile mihrabın iki yanında seki oluşturan tesbihliklerin dış yüzleri ajur tekniğinde kaba ahşap işçiliğinde hazırlanmıştır. Hepsinde ortak olarak simetrik olarak iki yana açılan iri yaprak motifleri çalışılmıştır (Fotoğraf 11, 14, 24).

Tavan göbeği tek merkezden dışa genişleyerek uzantı yapan onbeş dilimlidir (Fotoğraf 15). Araları ahşap derzlerle bölünmüş her pafta içinde birbirini tekrar eden iri yaprak motifleri ajur tekniğinde çalışılmış. Dairevi kompozisyonu kare alt yapıya oturtmak için köşebentler de iki dilimli olarak aynı teknik ve motifle doldurulmuştur. Kompozisyonunun etrafı zencirek oluşturacak biçimde dilimli bir bordürle sınırlandırılmıştır. Düz ahşap kaplamanın etrafında ikinci bir bordür oluşmuştur. Bunun dışında ise kompozisyonu dört yönde çevreleyen alçı pano kuşatmıştır.

Cami minber kapısı yanında özel bir mahfaza altında Sancak-ı Şerif bulunur (Fotoğraf 16). Koyu yeşil bir bordür içinde açık yeşil atlas kumaş ile dikilen sancak üzerinde Besmele, Kelime-i Tevhid, Allah (cc.), Muhammed (s.a.v.), dört büyük halifenin isimleri ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a.) isimleri bulunur. Bunlara ilaveten en altta “Yâ Hazret-i Pîr Şeyh Şâbân-ı Velî” yazısı dikkat çeker. Bu yazının, yukarıda bahsedilen ve önceden köyde olduğu bilinen tekkeye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kemaliye Köyü Camii 1291 H. / 1874-75 M. yıllarında inşa edilmiştir. Caminin inşa ve tamir kitabesi bulunmadığından banisi hakkında bilgi yoktur. Yaygın bir uygulama olarak köylülerin ortak çabasıyla inşa edildiği söylenebilir. Cami, zemin ve taşıyıcı duvarlarda kâgir yığma sistemle, mahfil ve üst örtü sistemlerinde ahşap karkas sistemle inşa edilmiştir. Bu inşa sistemi hem adı geçen köyün hem de civar köy camilerinin de ortak özelliği niteliğindedir. Caminin kuzeyindeki son cemaat yeri betonarme olarak 1984 yılında yenilenmiş, cami bütün hâlde son olarak 2010 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Bu tamiratta beden duvarları elden geçirilmiş ve takviye yapılmış, minare yeni baştan inşa edilmiştir. Caminin ana sahna girişi temin eden kapısı üzerinde bulunan barok motifler içindeki 1291 tarihi, miladi takvim ile 1274-75 tarihlerini ifade eder ki, bu da caminin yapım tarihi olsa gerektir. Caminin, üzerinde tarih kaydı bulunan süslemelerinden XIX. yüzyıl Osmanlı sanat üslubuna uygun olarak bezendiği görülmektedir. Süslemeler üzerinde yapılan dikkatli incelemede, üst katman boyalara rastlanmamış, motif ve boyaların, bezemelerin ilk yapıldığı döneme ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Muhtemelen bu üslup çerçevesinde süslemeleri yapılmış pek çok cami bulunmaktaydı. Lakin hem hava sıcaklık farklarının ve nem oranlarının etkisinde hem de geçirilen deprem, yıpranma sonrası onarımlarda bu örnekler epey azalmış bulunmaktadır. Bu camiyi konu edinmemizin ana nedeni de yapıldığı dönemin süsleme özelliklerini koruyan nadir örneklerden biri olmasıdır.

Konu edinilen caminin iç mekân duvarlarında, dallar ve çiçeklerle stilize edilmiş kalem işi süslemeler, manzara resimler ile vazo-meyve bezemeleri yer almaktadır. Bunun yanında kalem işi tekniğiyle 18 adet farklı boyutlarda yazı duvarlara işlenmiştir. Harim bölümünde, doğu-batı duvarlarındaki pencere üstleri ile pencere yanlarına ve kible duvarındaki pencerenin üstlerinde Allah, Hz. Muhammed, dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimleri yer almaktadır. Kalem işi süslemeler ve aynı teknikte çalışılmış yazılar, caminin çeşitli tarihlerde yapılan boyama işlemlerinde tahrif edilmiş, panoların bazıları ve motifler asli özelliklerini yitirmiştir. Hatta yazılarda da harf bünyelerinin asli hususiyetlerini kaybettiği gözlenmiştir. Pencere üstlerindeki yazı ve süslemelerin merkezi, pencereleri ortalamamakta; diğer yazılar konumlandırılırken simetri dikkate alınmadığı gibi birbirlerine olan mesafeleri bakımından herhangi bir düzeni de takip etmemektedirler. Üst sıra yazı ve süslemeler mavi kontur içerisinde sınırlandırılırken, alt sıra yazılar gelişigüzel şekilde yazılmıştır. Duvar yüzeylerinde sıva çatlakları ile kalem işi desenlerde yer yer eksiklikler, renk ve desen bozulmaları görülmektedir.

Camideki kalem işi süslemeler için, 2015'te hazırlanmış onarım raporunda kalem işlerinde desen ve renk kayıplarının, nem ve karbon birikiminden kaynaklı kararmaların olduğu, desen tamamlamalarının aslına uygun olarak yapılması, kararmaların temizlenmesi gerektiği yazılmış; 2016 yılında kalem işi rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri tamamlanmış olup yapılan incelemelerde görülen tahribattan süslemelerin herhangi bir onarım gerçekleştirilmediği kanaatine varılmıştır.

Kemaliye Köyü Camii, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında hâlâ etkinliğini devam ettiren Türk barok ve rokoko üslubunun günümüze ulaşmış nadir örneklerinden biridir. Caminin yapıldığı dönemler, Osmanlı iktisadi hayatında daralmanın görüldüğü bir dönemi ifade etmesine rağmen, köylülerin cami ve süslemesine bu kadar önem vermeleri, dinî hayatın toplum hayatındaki önemini ifade etmesi bakımından manidardır.

Kemaliye Köyü Camii yapıldığı dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumunu ifade eden nadir örneklerdendir. Restorasyon çalışmalarında inşaat sistemleri takviye edilmiş ancak süslemelere dokunulmamıştır. Eser daha fazla yıkıma ve erozyona uğramadan alanın uzmanları tarafından süslemelerin restorasyonunun yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte civar köylerdeki camilerin de yapı tekniği ve süslemeleri bakımından çalışılarak, daha geniş sonuçların çıkartılması gerektiğinden, araştırmacıların bu yönde konuları uhdelerine almaları sanat ve mimari tarihimizin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır.

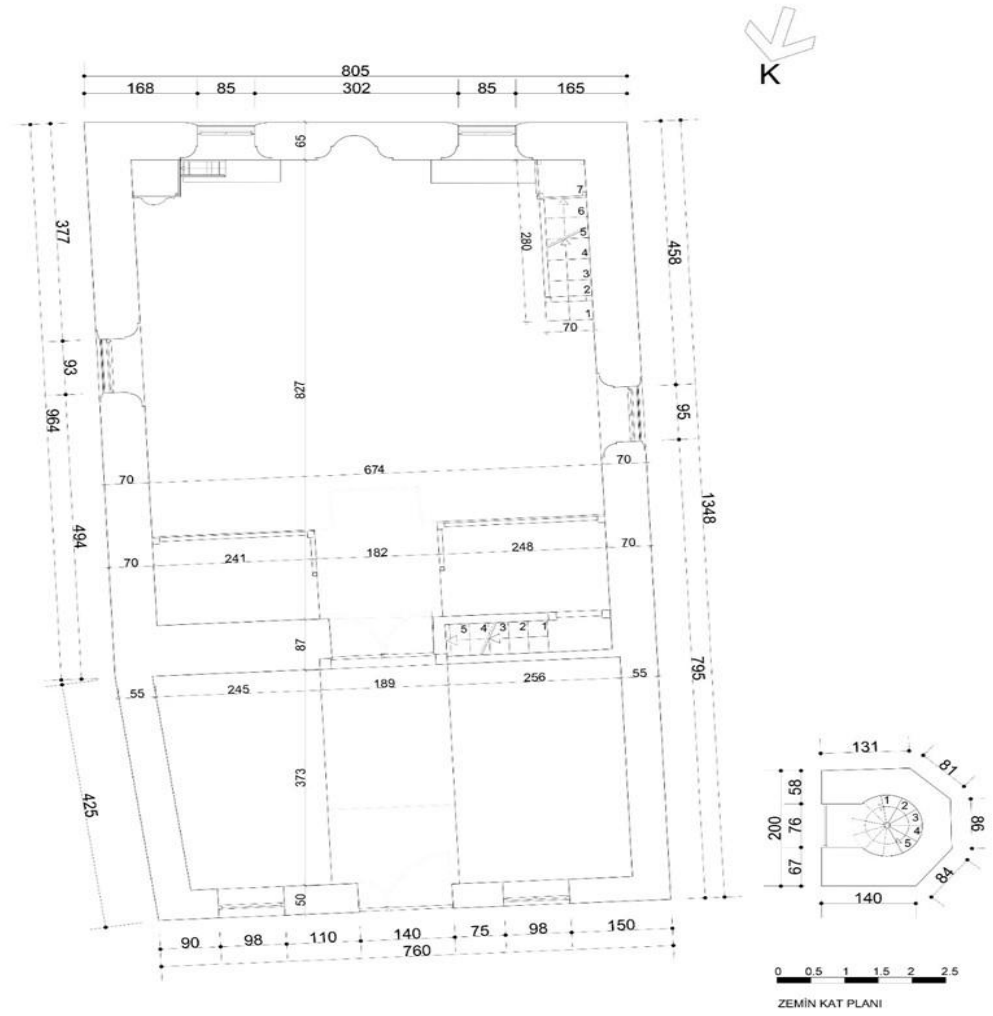
Kaynakça

- Akbayar, Nuri. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Arık, Rüçhan. *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Arseven, Celal Esad. “Nakış”. *Sanat Ansiklopedisi*. 3/1496. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
- Arseven, “Kalemkâr”. *Sanat Ansiklopedisi*. 2/ 916. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Barkan, Ömer Lütfi Barkan. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1974), 279-353.
- Bilsel, Alper. “Bursa’da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-2 Ahşap ve Kalem İşi Süsleme”. *Bursa Defteri - Osmanlı Özel Sayısı* 2 (1999), 13-19.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü Restitüsyon Raporu, Bursa 2017.
- Çaçu, Ayhan. *Yaşayan Tanıkların Dili İle Keles (Sözlü Tarih Çalışması)*. Bursa: F. Özsan Matbaacılık, 2010.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Doğanay, Aziz. *Osmanlı Tezyinatı Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Gülgen, Hicabi. “Bursa Keles İlçesi Dedeler Köyü Camii ve Süslemeleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 63-86.
- Hatipoğlu, Oktay. *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*. İstanbul:Bursa Ticaret Odası Kültür Yayınları, 1996.
- Sözen, Metin - Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Ödekan, Ayla. “Kalemkârî”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 2/933-934. İstanbul: YEM Yayınları, 1997.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 23.01.1984 tarihli raporu

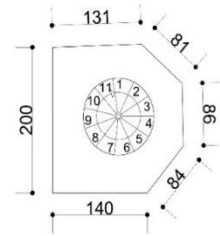
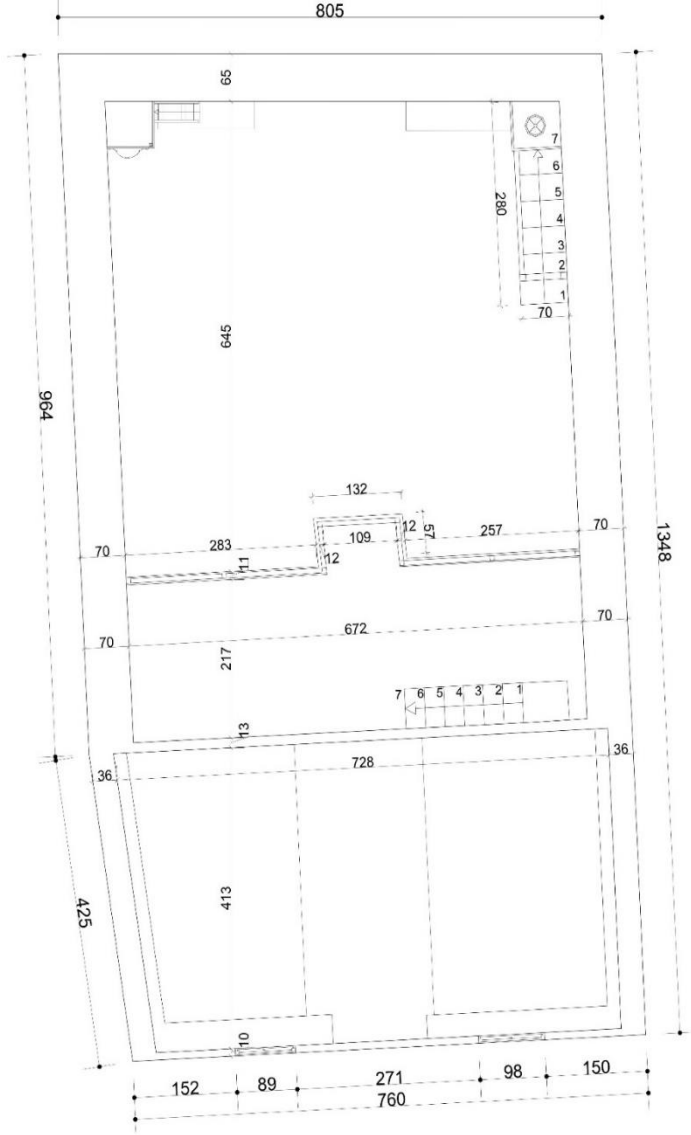
Turğut, Vedat. “XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigar ve Sultanönü Sancaklarında Abdalan-ı Rum”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/19 (2011), 207-227.

Turani, Adnan. *Sanat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Toplum Yayınevi, 1980.

Güncel Türkçe Sözlük. (Erişim 14 Ekim 2022). <https://sozluk.gov.tr/?kelime=kese>.

Kemaliye Köyü Camii Zemin Kat Planı: Mimar Gülten Fatma Oran / 2022

ÜST KAT PLANI

Kemalîye Köyü Camii Üst Kat Planı: Mimar Gülten Fatma Oran / 2022

Fotoğraf 1: Kemaliye Köyü Genel Görünüm

Fotoğraf 2: Kemaliye Köyü Camii Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3: Kemaliye Köyü Camii Kuzeydoğu Cephesi

Fotoğraf 4: Kemaliye Köyü Camii Güney Cephesi

Fotoğraf 5: Kemalîye Köyü Camii Batı Cephesi

Fotoğraf 6: Kemalîye Köyü Camii Minaresi

Fotoğraf 7: Son Cemaat Yeri Güney Cephesi

Fotoğraf 8: Ana Sahna Giriş Kapısı

Fotoğraf 9: Müezzin ve Kadınlar Mahfili

Fotoğraf 10: Harim Batı Cephesi

Fotoğraf 11: Harim Mihrab (Güney) Cephesi

Fotoğraf 12: Harim Doğu Cephesi

Fotoğraf 13: Mihrab

Fotoğraf 14: Minber

Fotoğraf 15: Harim Tavan Göbeği

Fotoğraf 16: Sancak-ı Şerif

Fotoğraf 17: Giriş Kapısı Üstü Kalem İşleri

Fotoğraf 18: Son Cemaat Yeri Güneybatı Köşesi

Fotoğraf 19: Son Cemaat Yeri Güneydoğu Köşesi

Fotoğraf 20: Sahın Süpürgelik Süslemeleri

Fotoğraf 21: Sahin Kuzey Cephe Süslemeleri

Fotoğraf 22: Doğu Cephe Duvarında Karpuz Motifi

Fotoğraf 23: Batı Cephe Duvarında Kâbe Tasviri

Fotoğraf 24: Vaaz Kürsüsü ve Teshbihlik

An Example of Occidentalisation Period Wall Pa-intings in Religious Architecture: Kemaliye Village Mosque

Extended Summary

Kemaliye Village of Keles District of Bursa Province is located 11 km. south of the district center. It is known that the inhabitants of the village, which is mentioned even in the oldest Ottoman sources, were from Kızılkeçili nomads. The name of the village, which was known as Kızılkise until the Republican period, was changed to Kemaliye in 1922. There are also architectural remains in the village, which are estimated to belong to the Byzantine period. The mosque, built with a masonry and timber frame system in the village center, consists of a harim and a last congregation place attached to it in the north. Along the northern edge of the harim, there is a ladies' mahfil high above the ground and below it, on both sides of the entrance door, there is a wooden muezzin mahfil, which is slightly higher than the ground. The ladies' mahfil is reached from the door in the northwest corner of the harim by a staircase opened into the north wall. It is understood from the materials, techniques and ornamentation that the mosque was built in the last quarter of the XIXth century. Since there is no construction inscription, we do not have information about the owner. It is clear that the date 1291 H. / 1874-75 M. on the pencil works on the entrance door of the mosque belongs to the repair. However, as in similar examples, it is highly probable that it was built with the joint participation of the villagers. The wooden minaret of the first construction period has not survived to the present day. Today's minaret was added by Bursa Metropolitan Municipality in 2015. The courtyard on the north side of the mosque, surrounded by walls, connects the village square to the mosque. The mosque was built on a sloping land in the north-south direction. The floor of the south facade wall was raised with stone walls to eliminate the elevation difference. The lower levels of the harim and the last congregation place of the mosque were built with a masonry masonry system, while the upper parts were built with a wooden frame system. The top of the building is covered with a wooden ceiling covering on the inside and a hipped roof with a wooden frame on the outside. There is a square wooden core in the center of the ceiling. There are fifteen-slice circular ornaments on the wooden core formed with carving and fitting systems. The leaf motifs among the ornaments were made in openwork technique and rough workmanship. The mosque is illuminated by upper and lower row windows on the east, west and south walls. The outer faces of the windows are closed with a lattice system. The last congregation place, which seems to have been built later, is also illuminated by windows that do not match the harim windows. It is seen that the same wooden material is used in the pulpit, preaching pulpit and the mahfil of the mosque. In all of these, rough workmanship and Baroque ornamentation elements are remarkable. According to the statements of the elders living in the village, it is understood that there was once a lodge near the mosque. On the east and west walls of the last congregation place of the mosque, there are paintings of cult symbols made without following the rules of perspective. These paintings may be related to the mentioned tekke. It is understood from a phrase on the banner attached to the door of the pulpit that the tekke, which is seen to have organic

ties with the mosque, is affiliated to Sha‘bāniyya, one of the branches of the Khalwatiyya order. The inner side of the body walls of the harim and the last congregation place of the mosque has pencil decorations in accordance with the art style of the period in which it was built. From the second half of the eighteenth century onwards, western art styles, particularly Baroque and Ampir, became influential in Ottoman art life. Ottoman miniature began to be replaced by realist painting. This change manifested itself not only in architecture but also in ornamentation. This trend, which first started in the capital and large metropolises, manifested itself in the XIXth century, especially as ornamentation in mosques, which were large works in rural areas. It is possible to find examples of this trend in many villages of Anatolia, especially in mosques and cult buildings. Both civil and religious architecture featured city landscapes, still lifes and flowers in realist style as an element of ornamentation. As a nineteenth-century work, the Kemaliye Village Mosque is one of the examples of the ornamental elements of the period. However, what makes it special is its preservation due to the location of the village and the fact that its ornamental elements have survived to the present day without much change. The decorations in the mosque include calligraphy in Arabic script, depictions of sacred spaces, still life flowers, floral ornaments in Baroque style and symbolic designs such as the crescent moon. The ornaments, in which earth-based oxide paints are used, exhibit a haphazard distribution that does not conform to a certain order. In fact, a large part of the work on the depiction of Mecca remains behind the pulpit today. We understand from this that the artist did not move in a plan while creating his works. Again, it is understood from the examinations that the writings were transferred to the wall using a mold, just like the floral motifs. Probably because the same molds were used in other works, the deformation is observed on the writing. The inscriptions include the names “Allah, Prophet, Ahl al-Bayt” and some verses, which are always encountered in mosque architecture. The Ottoman-European political relations, which started with the Treaty of Karlofça and entered a new process as of the early eighteenth century, opened the door to innovations in Ottoman art life. In the last three centuries of the Empire, it is observed that the European Philosophy of Art and related art movements became popular among Ottoman artists. The influence of European schools of art, the first examples of which were initially seen in the capital Istanbul, later manifested itself in rural areas as well. Since mosques were the main architectural works in rural areas, we can easily see these movements in mosques. The Western understanding of art, which manifested itself as architecture and ornamentation in Istanbul, was more present in ornamentation in rural areas. Although the art of calligraphy, which has no counterpart in the West, has preserved its original character, it has experienced change right down to the borders of the calligraphy plates. But more important than this is the unnatural relationship of the liturgical elements of mosques with these new trends. The Kemaliye village mosque is one of the rare examples reflecting this dilemma.

Keywords

Turkish İslamc Arts, Ottoman Architecture, Mosque Architecture, Bursa, Kemaliye Village.